

KECSKEMÉTI ALEXIS JÁNOS PRÉDIKÁCIÓS KÖNYVE

RÉGI MAGYAR PRÓZAI EMLÉKEK III.

(Akadémiai, 1974.)

A magyar próza régebbi múltjának ismerete és vizsgálata, valamint fejlődésmenetének bemutatása ma még számos ponton hiányokat s vissza-visszatérő bizonytalanságokat mutat. Ez a helyzet magyarázható ugyan azzal a körülménnyel, hogy az irodalomtörténet teljesebb szembenézése mind ez ideig nem történt meg e valóban nehezen átfogható területtel. Sem a 19. század felgyűjtő-közreadó tevékenysége nem volt képes megbírkózni vele, sem a 20. századi kutatás nem tudott még a tervszerű feldolgozásig eljutni. Kiváltképpen nehezíti a tisztánlátást, hogy a 16–17–18. századi prózai szövegek nagyobb aránya — a legnagyobbakat leszámítva — részben kéziratban maradtak, részben kiadott példányaik ritkaságok lévén alig elérhetőek vagy éppen hozzáférhetetlenek a kutatás, illetőleg a megismerés számára.

A Régi Magyar Prózai Emlékek-sorozat, Tolnai Gábor szerkesztésében és a régi magyar irodalomtörténeti tanszékegységek munkatársainak közreműködésével, évekkal ezelőtt arra vállalkozott, hogy eme prózai alkotások minimális hozzáférhetőségén változtasson, és folyamatosan, a kritikai kiadások elvei szerint közreadja azokat a műveket, amelyeknek értéke, fontossága és kutatási aktualitása nyilvánvaló. A kiadások együttjárnak az adott témák közelebbi tudományos vizsgálatával, s így a bevezető tanulmányok minden esetben a legújabb eredményeket közvetítik. A sorozat, a közreadási sorrend tekintetében nem határolta el magát sem a tematika, sem a kronológia, sem pedig a műfaj oldaláról. Ily módon az eddig megjelent három kötet merőben eltér egymástól: az első Szepsi Csombor Márton életműve, útinaplója; a második Laskai János Justus Lipsius állambölcseleti műveinek fordítása, míg most a harmadik egyházi szónoklat, prédikáció. Mégis, a kötetek egymástól eltérő tárgya vagy műformája egyazon cél megközelítéséhez ad módot, miért is úgy véljük hogy az adott körülmények között a szerkesztés a lehetséges legjobb megoldást választotta.

Ezúttal tehát az egyházi, vallásos irodalmiság széles repertoárjából történt a kiválasztás és a szónoki műforma egyik kitűnő alkotása látott napvilágot új, tudományos igényű kiadásban. A kiválasztás indokoltsága megalapozott, mégha mai szemmel nézve szokatlanak is tűnhet. Ugyanakkor tudjuk azonban, hogy a régi századokban a prédikáció olyan szerepet játszott az élet egészében, ami tömeghatásban, sokirányú tartalmi, nyelvi és formai kisugárzásában számos más műformát messze felülmúlt. Az ünnepi egyházi beszédek olyan szintetikus műfaj volt, ami elsődleges vallási hivatása mellett, mind a

felső, mind a legsós társadalmi rétegek számára pótolta az irodalmat, az újságot, a színházat, rádiót, televíziót, s lényegében a kor kulturális igényét elégítette ki. A hetente elhangzó prédikációk folyamatosan tájékoztatták a hallgatóságot nemcsak a hit kérdéseiről, de a világ, az ország és a helyi közösségek világi problémáiról. A prédikáció pedig igen rugalmas, minderre kiválóan alkalmas műformának bizonyult, s így voltaképpen minden tartalom befogadása megtalálható benne. A könyvnyomtatás fellendülése során az is természet-szerűvé vált, hogy e szóban elhangzó alkotásokat könyvalakban megörökítve, még hatásosabban s főleg maradandóbban lehet és kívánatos az érdekeltekhez eljuttatni. Az orátor és az író így egyszersmind találhatott kapcsolatot mind a „hallgató”, mind az „olvasó” befogadóval, ami a szóbeliségből az írásbeliségbe átváltó idők folyamán igen jelentős körülménynak számított.

Feltétlen sajnálatos tehát, hogy mind az irodalomtörténet, mind a tágabb értelemben vett művelődéstörténet elhanyagolta, nagyon sokszor számításon kívül hagyta ezt a gazdag adalékul szolgáló műfajt, holott, de sokszor panaszkodott ilyen jellegű adatok hiányára. Ma ott tartunk, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi tudományosság ide irányítja a figyelmet, de a konkrét új eredmény még mindig igen kevés. Annál örvendetesebb, hogy a jelen kötettel most sikerült lényegesen előrelépniünk. Az új tudományos törekvések teljesebb igénye nyomán ugyanis különös fontossággal merül fel a téma szisztematikus feldolgozása. Eszerint ha a „magas” kultúra és irodalom megismerése mellett égetően szükséges a jóformán ismeretlen „köztes” és az „alsó”, népi műveltség és irodalmiság felderítése, továbbá a társadalmi-kulturális összefüggések rekonstruálása, akkor ehhez a megalapozó anyagot — miként az újabb francia kutatások is hangsúlyozzák — „az elsők között” a vasárnapi prédikációkból lehet és kell feltárniunk.

A prédikáció a szerző műveltségétől, érdeklődéskörétől függően igényes műfaj, s magas színvonalú, irodalmilag értékes alkotásokat eredményezhet. A döntő itt az, hogy a prédikátor milyen tartalmi és formai többletet tud a beszédek szabályadta vezérszálára felfűzni, hogy mivel tölti ki a keretet, s mi által teszi munkáját élvezhetővé vagy akár élvezetessé. Kecskeméti Alexis személye és műveltsége sokoldalról biztosítékot nyújtott munkájának magas szintű megalkotásához. Wittenbergi és heidelbergi egyetemi tanulmányok után a 17. század első két évtizedében töltött be fontos papi, tanári s igazgatási hivatalt Sárospatakon és környékén. Korának minden jelentős közéletbeli megnyilvánulása, helyzeténél fogva közvetlenül érintette.

Kecskeméti Alexis János műve *Az Daniel Propheta Könyvének, az Szent Írás szerint való igaz magyarázattya*... 1621-ben jelent meg. Nagy műgonddal készült, koncepciózus alkotás; bibliai szövegnek

átfogó kifejtése, exegézise, melyet „89 rövid predikációba foglalt volt”. Az egyes predikációk, amelyek bár igen változatos tárgyakat ölelnek fel, az Európa-szerte közkeletű rendező szabályok szerint tagozódnak: A bibliai szövegrész után az analízis és a „summája” következik, majd pedig a szempontjainkból érdekesebb „alkalmaztató”, „világosító” magyarázatokra kerül sor. Ez utóbbiakban az egyéni látásmódnak lehetőségei kitárulnak, az aktuális példák, a lehetséges korabeli ellenvéleményekkel való vita, a kortársaknak adott tanulságok stb. lényegében kötetlen tárgyak és szándékok közvetítésére adnak alapot.

A magyar predikációnak századokon át valósággal követelménye volt, hogy „actast világitó”, azaz a nemzeti-társadalmi problémák iránt kiváltképpen érzékeny legyen. A Temesvári Pelbártal, Bornemiszával, Pázmánnyal, Medgyesi Pállal, Hermányi Dienes Józseffel és más neves alkotókkal fémljelzett predikációs irodalom egyképpen ezt a tételt húzza alá, bár természetes, hogy az egyéni rátermettség vagy a felekezeti hovatarтоzás különböző felfogásbeli kicsengéssel járt együtt. A romlást hozó magyar századok rendkívüli szorítása, a realitások kényszere óhatatlanul állásfoglalásra, politizálásra készítette a prédikátorokat. Kecskeméti Alexis esetében is, politikus egyénisége, korának közletről égető közproblémái, s nem utolsósorban a *Bibliából* már elhíresült dánieli jóslatok adottsága messzemenően meghatározta, hogy műve középpontjába ilyen témavilág kerüljön.

Szerzőnk a danieli prófécia alapvető és a korához leginkább aktualizálható fő kérdéseit ragadja meg céltudatosan, a reformáció tanításainak szellemében. A prófétának több ezer éves történelmi folyamatra értelmezett jövőndőlését, azaz a „négy érc”-nek megfelelő „négy birodalom” elmúlását követő világvég-végítélet elképzelését, igen sokrétűen, számos forrás és szaktekintély figyelembevételével kora Magyarországnak helyzetével összefüggésben magyarázza. Kora birodalmainak erőviszonyait az utolsó periódusban, a „vas” szakaszában így látja: „Ha az igaz, hogy az vas lábbon kell értenünk az török birodalmat, s az agyagon a német birodalmat, ne vessük az Római Impériumba maradásunkat, mert az török birodalma miatt el kell az német birodalomnak romlania . . .”

Egyértelműen jut el itt a szerző korának és hazájának fő kérdéséhez, valamint ahhoz a felekezete szempontjából is kézenfekvő következtetéshez, miszerint a német birodalommal való összefogás nem lehet a magyarság érdeke. Ami viszont a törököt illeti, úgy véli, hogy isten ezt az ellenséget lényegében „csak” a németek ellen, a „pápistákra” hozta, aminek ugyan az egész ország „kül-sőképpen” kárát látja, de viszont belsőképpen „kibeszélhetetlen hasznával” jár együtt „lelki csendességünknek és igaz tudományunknak”.

Érvelése jellegzetesen a 17. század első két évtizedének alakuló,

forrongásban levő, az ellenreformációra reagáló protestáns felfogásából fakad, amely számos bizonytalan és jócskán vitás pontot tartalmaz. A Zrínyi-i okfejtés a nemzet nagy kérdéseire majd csak egy negyed század múlva lesz képes tiszta vizet önteni a pohárba. Most még szerzőnk igencsak ellentmondásba kerül önmagával, minthogy egyfelől a török hatalom taktikus és felekezeti szempontú mentegetése, másfelől az általa hőn óhajtott nemzeti egység gondolata szembe- szegül egymással. Mélyen megrendülve siratja ugyanis a valaha volt és semmivé vált nemzeti dicsőséget, s pusztá „megmaradásunk”-at esupán a „szép concordiától” várja. Igaz viszont, hogy olyan korban él, amikor sokan a „nem tudni mely felé hajoljunk” elvét visszavonultan vallják még a nagyobbak közül is, és ekkor az ő kereső, küzdő, érvelő szava „az mi szegény nemzetünk és hazánk” ügyében igen jelentős tett, mégha nem is realizálható program.

Az elnyomó külső hatalmak okozta nemzeti romlás mérlegre tétele mellett, a belső társadalmi bajok körképét is nyújtja. Félő — írja —, hogy talán „tulajdon nemzetségünk bűnei” is elegendőek lennének katasztrófánk kiváltásához. E romlást hozó társadalmi bűnöket a feudális uralkodó osztálynak tulajdonítja, mégpedig a „világi kegyetlen fejedelmek”-nek, akik nyúzó-fosztók, sarcoltatók, visszavonók stb., és akiknek a szegénységre nincs gondviselésük, sőt nyomorogva vesztik. Az így ábrázolt vezető rend ellenében nagy együttérzéssel tud szólni a „szegény község” állapotáról, az „oktalan állatéhoz” hasonló robotjáról stb.

Kecskeméti Alexis jól összpontosítja a korabeli társadalomról adott észrevételeket, de kérdéses, hogy miben és mennyiben lépett túl a 16. századi antif feudális reformátor hagyományoknál. Bizonyos, hogy nála már más, új összefüggések is szerepet játszanak, mint például a fényűzés, pompa, kevélység, hatalomvágy stb. megfigyelésében, de alapvető változás, döntő fordulat nem tapasztalható eljárásában. A bevezető tanulmány idevágó szavai távolabbi összefüggésben helytállóak, főleg abban, hogy „korántsem tudatoson”, de közelebből némileg túlzónak is hat, miszerint prédikátorunk már „a kapitalista fejlődés, a tőkefelhalmozás érdekeit szolgálta”.

Mind politikai, mind társadalmi nézeteinek kifejtése reális képet ad kora értelmiségének gondolkodásmódjáról, egész mentalitásának alakulásáról. Eszmetörténeti összefüggésében kitűnően tükrözi a Károlyi Gáspártól és Magyar Istvántól hasonló tárgyban kezdeményezett, majd pedig a Zrínyi Miklóstól kifejtett és általános érvényűvé, világivá formált nemzeti koncepció alakulását, átmeneti mozzanatait. Így többek között Zrínyinek a nemzeti veszedelmet jelentő és a hitetlenkedő kortársakat feddő sürgetését fejezi ki Kecskeméti is, ugyan- csak képes beszédben: „Hol vagyon még az ellenség? — kérdik — Messze dolog, nem érkezik ide. Hallod, mihezt Isten parancsolja,

azonnal mint saskeselyő a dögre jelen léssen". Más alkalommal, ugyancsak Zrínyi gondolatmeneti előképeként fejt ki, hogy „nem az sokaságból áll az győzödelem”, s kevesen is előbbre jutnánk, ha „az önnön magunk között való irigységgel, gyűlölésséggel, visszavonással” szakítani tudnánk.

Szerzőnk számára az egyik legizgatóbb tárgykör a tudomány világa. Antik és újabb kori ismereteinek birtokában, s a külhoni példák emlékezte nyomán egy tudományokban gazdagon virágzó országot szeretne látni az e téren igen elmaradt hazájában. Kevés most a „tudós és eszes ember”, de aki van, azok is „sem mire se becsültetnek”, a skólákra nincs gondviselés, az ifjak tudatlanok maradnak, s így nem csoda, hogy „ennyi zene-bona vagyon”. Világos a szerző nagyfokú művelődés és tudomány iránti elkötelezettsége (bár nagyobb arányban az egyházi igények szempontjából), ezért érthető, hogy a bevezető tanulmány hajlamos a „puritánok előfutára”-nak is tekinteni. Másfelől viszont helyesen állapítja meg, hogy nézeti „még elég távol állnak Apáczai világi, érett polgári igényétől”. Szerintünk ez esetben is még csak az alakuló törekvések érhetőek tetten, de a világi művelődés programszerűsége hiányzik.

Távolról sem csupán országos ügyekkel foglalkoznak a prédikációk, de szerzőjük lebontja a kérdéseket egészen a kicsiny, helyi közösségek problémavilágáig, s különösen sok tanulsággal szolgál művelődéstörténeti szempontból. Mind a község előljáróinak hivatallát és reguláit, mind az alattvalók kötelességét és életvitelét nagy bőségben elemzi. Egészen speciális, rész kérdésekre is találó feleleteket tár elénk. Az ellenreformáció sikereit például így magyarázza: „az urakat kaláccsal, adománnyal, az községet fegyverrel akarják vala hajtani a bálványozásra”. — Igen sokrétű az ifjúság életvitelének feltárásában. A szerelmes versektől például így óvja a fiatalságot: „Ne olvassanak fertelmes szerelemre indító verseket, lator poétákat . . . mert a buja szerelemre vetemedett elme semmi tisztességes tudománynak bevételeire nem jó.” — A részegség, a borital-kezelés számos érdekes mozzanatát is színesen festi. Nem ismer határt a haragja a „varázsló, suttogó bábákkal” szemben, akik többek között előre tudni vélik, hogy „kinek léssen fia vagy leánya” stb. Az ilyenek „méltoék a világi tűzre”. — Belelát a korabeli érvényesülés sokáig aktuális módszereibe is: Azok, akik „az csépet, kapát és az földesurak dolgát” elkerülendő, csak henyélni és hasukat tölteni akarják: „polgárok után hizelkednek, azokkal isznak, részegeskednek, tudós és eszes emberek tanácsát megvetik, . . . jó házasságokra adják magokat . . .”.

Kora mindennapjainak egészen apró témáit valósággal élvezettel taglalja. Az étkezések és ételek, az „ösztvér húsok, szép halak, cipók s jó borok” világa, a „sípok, lantok, hegedűk . . . csiklandtatása; a ruhaneműck pompája és gyönyörűsége, a tivornyában és parázna-

ságban „torkig ülők” élete, az „ágyas házak” titkai stb., mind-mind feltárulnak az olvasó előtt.

A bevezető tanulmány jogosan hangsúlyozza, hogy szerzőnk jelentősége nem elsősorban irodalomtörténeti, hanem inkább eszmétörténeti. A stíluslemzésekből azonban az is nyilvánvaló, hogy Kecskeméti irodalmias, retorikai felkészültsége, kifejezésbeli rátermettsége és jó stílusérzéke ugyancsak figyelemre méltó. Igaz, hogy alapvetően újat nem hoz e téren, a késő reneszánsz manierista prózának az e korban már elterjedt jegyeit nála hiába keressük.

De a kifejezőmód hagyományos útját járva sincs egyszerű dolga, mert „tudós” témája nem éppen „hálás” a közelebről irodalmias igények valóraváltásában. A fejtegető exegézisek következetes végigvitele próbára teszi a hallgatóság, de kiváltképpen a „balgatag község” figyelmét. Elég sokat feddi is szerzőnk a figyelmükben „messze nyargalókat”, az „ümmel-ámmal szunnyadozókat”, akik alig várják, hogy „csak teljék el az egy óra az predikációban”.

A szónoklatok élénkítése és a „szunnyadozók” figyelmének felkeltése érdekében nagy gyakorlat alakult ki évszázadokon keresztül a prédikációs irodalomban. Betétszerű történetecskék, kitérők, életből vett esetek, különböző elbeszélő, kisepikai elemek, „holmi fülbe mászó újságok” régtől fogva kedvező keretet kaphattak a beszédekben. Szerzőnk e tekintetben talán túlzottan is mértéktartó, de azért bőven talál olyan puritánabb megoldásokat, amelyekkel a figyelem lekötését elősegíteni tudja. Először is kézenfekvő számára, hogy mindig világos és közérthető legyen. Stílusban, nyelvben egyaránt szembetűnően törekszik erre, kerüli a latin nyelvű utalásokat, de ha kell, nyomban magyarul is közvetíti azt. Kedvelt eljárása a közvetlen, személyes kapcsolatteremtés hallgatóival; megszólítja őket, kérdéseket tesz fel, feddőzik, rájuk csodálkozik: „Tanuld meg tehát te is, bár akárki légy . . . , vigyázz azért . . . vajh balgatag ember . . .” A nehezebben érthető részeknél feloldó magyarázatokat, összevetéseket, hasonlatokat stb. alkalmaz.

Legszívesebben él a szemléltetéssel. Az tűnik ki, hogy az Európaszerte színvonalasan megformált, jellegzetes predikációs stílusváltozatot, az úgynevezett „style figuré”-t jól ismerte és igazi terrénumának tekintette. Eszerint a távoli és elvont gondolatokat a hazai, köznapi valóság világába és síkjába helyezi át, hogy kézzelfoghatóan láttathassa azokat. Így például isten büntetésének okkal változó erejét a következőképpen érzékelteti: „Igy cselekszik a jó cselédes gazda is, aki elsőben csak vesszőt, de ennek utána pálcát készít az ő engedetlen házanépének, ha meg nem akar jobbulni”. — Egy másik alkalommal a tudomány fontosságának problematikáját hozza így közel: „Vajh balgatag ember! Ha csordád és disznaid mellé pásztort kell fogadnod, olyat igyekszöl keresni, aki tudatlan . . . ?”

Kötetünk nem hitvitázó mű, bár protestáns szellemisége többször szembeszegül az ellenreformációval. Mégis úgy tűnik, a megélenkülő előadásmód arra vall, hogy „gyakorlata” van a szerzőnek, amikor például arról esik szó, hogy a „pápisták szája bédugassék”, amikor „megfedtetnek az pápista atyafiak”, akik „az igaz tudományt farba rugták” stb. Kiváltképpen, ismétlődő sztereotípiákkal korholja „amaz tudatlan fatalpú barátokat” és ama halandókat, akik „ezekhez kötötték nyavalyás életüket”. Van előadásmódjában a szubjektivitásnak egyfajta erőteljes megnyilvánulása, ami saját személyének megmutatását, az önjellemzést segíti elő. Korának jellegzetesen körültekintő, óvatos embereként mutatkozik így be. Többször int, „hogy ítéletünkben ne hirtelenkedjünk”, hogy „jó az eszes embernek az időhöz szabni magát”, hogy „ne utáljuk meg az ellenséget”, és hogy a „magunk társaságában is” meglevő „fogyatkozásokat” vegyük észre.

Amikor végre is utalunk a kézbe kapott, nagyarányú, 856 lapos kötet közreadásának példásan végrehajtott munkálataira és a benne résztvevők tevékenységére, megállapíthatjuk, hogy kitűnő teljesítményt nyújtottak. Erről győz meg Gombáné Lábos Olga alapot teremtő, igen gondos bevezető tanulmánya, mind az értékelésben, mind a többirányú hasznos elemzésekben. Néhány esetben lelkes kutatása és a szerző iránt érzett nagyrabecsülése folytán árnyalatnyi túlzások előfordulnak ugyan s nézetkülönbségeket válthatnak ki, de voltaképpen ezzel is hozzájárul a tárgy további, szélesebb arányú vizsgálatához.

A sajtó alá rendezés és jegyzetelés nem csekély munkáját — kritikai kiadásról lévén szó — Szuromi Lajos végezte elismerésre méltó gondossággal és pontossággal. A Régi Magyar Prózai Emlékeknek immár kialakult szabályait, a betűhív szövegközlésre vonatkozó elveket követve, illetőleg azokat helyesen alkalmazva minden szempontból kielégítő közlést biztosított a lehetséges többirányú tudományos kutatás számára. (Részünkről itt nem a betűhív közlést alkalmaztuk a röviden utaló idézetekben.) A mintegy 650 lapra terjedő szöveghez kapcsolódó 150 lapnyi jegyzetapparátus (a különböző mutatókkal) helyes arányban és célirányosan világítja meg a régi szöveg ma már sokszor problematikus tényezőit.

Végül kiemelt elismeréssel kell szólnunk Bán Imre professzorról, akinek tanszékéhez fűződik e kiadvány sikeres munkája, és akinek idevágó gazdag ismeretei önzetlen közvetítettségben, de észrevehető súllyal beáramlottak a kötet magas színvonalú megvalósításába.

GYENIS VILMOS